

КОНТЕКСТ ЯК СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛОВА

У статті проаналізовано виникнення і функціонування конотативно маркованих дієслів у текстах засобів масової інформації. Установлено, що контекст сприяє виникненню конотативного значення дієслова, а конотативно марковане дієслово впливає на стильове забарвлення тексту. Доведено, що в текстах мас-медіа експресивність може виникати, підсилюватися, нейтралізуватися.

Ключові слова: конотативно марковане дієслово, лексема, конотативне значення, експресивність, контекст.

Дієслово – найскладніша частина мови, оскільки об'єднує низку граматично неоднорідних утворень. Цей лексико-граматичний розряд слів поєднує різні форми і категорії та здатний виражати емоційно-експресивні значення мовлення як засобами різних рівнів мови, так і контекстуально. У мові активно функціонують конотативно марковані дієслова, які взаємодіють з нейтральними дієслівними лексемами в публіцистичному, художньому та розмовному стилях, але саме публіцистичний стиль найбільш активно фіксує мовні інновації і відображає тенденції розвитку сучасної української літературної мови.

В українському мовознавстві емоційно-експресивні засоби мови мас-медіа досліджували О. А. Стишов, Н. І. Кочукова, Т. А. Коць, Н. О. Бойченко, Л. В. Мельник, Г. Б. Мінчак та інші. Конотативні значення іменників вивчали В. Л. Іващенко, Г. Б. Мінчак, В. І. Ільченко, О. О. Кабиш та інші. Емоційно-оцінні прикметники були досліджені С. Б. Шкарбутою, Т. В. Ковальновою, Ж. В. Колоїз, прислівники – О. В. Мироненко та лише окремі питання дієслівної лексики. Саме тому **метою** дослідження є виникнення та функціонування конотативно маркованих дієслів у мові мас-медіа.

Для досягнення поставленої мети потрібно було розв'язати такі **завдання**: проаналізувати виникнення контекстуальних конотативно маркованих дієслів; установити синтагматичні відношення конотативно маркованих дієслів; дослідити зв'язок між конотативним значенням дієслова і контекстом. Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Конотація – це семантична сутність узуального чи оказіонального характеру, яка входить у семантику слова і виражає емотивно-оцінне ставлення до дійсності. Конотація – активний учасник експресивно-оцінної номінації.

У сучасній українській літературній мові функціонують власне конотативно забарвлені дієслова й контекстуальні конотативно забарвлені дієслова, у яких конотація виникає в контексті. Конотація може виникнути за допомогою різних мовних засобів, але й будь-яке дієслово в певному контексті може стати конотативним.

Мовознавці, які вважають конотацію стилістичним компонентом, на парадигматичному рівні конотативні значення поділяють на адгерентні (контекстно зумовлені) додаткові співзначення мовних одиниць, які виникають у конкретному творі на основі контексту завдяки синтагматичному оточенню або завдяки тому, що реципієнт сприймає дану словоформу як марковану на фоні її попередніх вживань в інших мовленнєвих ситуаціях [10, 24] та інгерентні (абсолютні) стилістичні співзначення лексем, які розуміють як „додаткову інформацію, притаманну даній мовній одиниці як елементу системи мови, що нашаровуються на її референційне значення і уточнює його в аспекті приналежності мовної одиниці до певної сфери комунікації (функціональний компонент абсолютного стилістичного значення) і в аспекті її відношення до мовної норми (нормативний компонент абсолютного стилістичного значення), а також в аспекті її експресивного забарвлення” [8, 72].

М. М. Кожина стверджує, що лексеми – потенційно експресивні засоби, а експресивними вони можуть стати лише в контексті спілкування, тільки в

мовленні [6, 13 – 14]. Цю думку поділяє і Є. Й. Шендельс, зазначаючи, що лексема може володіти конотативним потенціалом як словникова одиниця, тобто конотативне значення може збігатися зі стилістичними позначками словника (наприклад, можна визначити й без контексту „стилістичний ореол” слів *шкапа і рисак*), конотативність маркованої словоформи можна визначити тільки в контексті. Поза контекстом, поза ситуацією неможливо одну граматичну форму визнати маркованою (суб’єктивною, експресивною, стилістично забарвленою, а іншу нейтральною, об’єктивною [13, 36].

Експресивні тексти поділяють на два різновиди: тексти, які містять експресивні компоненти, і саме тому вони є експресивними, наприклад: *І лише колишній „директор-розпорядник” Верховної Ради Олександр Волков чомусь ходив із тінню на обличчі, а на радісне „скупчили за парламентом?” від якоїсь журналістки тільки похмуро зиркнув з-під лоба* (УМ, 13.12.12, 4); *Чесно кажучи, п’ятничні ефіри я не бачив, бо вони мені вже остогидли...*(Д, 24.12.2009, 4); *Сивуху ту, мов брагу, хлещуть, аж гай гуде* (УМ, 06.01.2009, 15); *Ми почали щось мимрити про тривалі гастролі Сибіром, що розпочинаються вже завтра* (ВК, 27.01.2009, 12); *Власне, якби не ми (депутати від „Свободи”), Табалових ніхто й не випихав би із сесійної зали* (УМ, 13.12.12, 4); і тексти, експресивність яких створюються на рівні контексту, як-от: *З того часу з’явився лише один альбом „Любов моя”. Так, співак не квапиться, а спокійно „настоює” матеріал, додаючи нових фарб, нового звучання* (МУ, 18.02.2011, 7); *Хабар – прерогатива привілейованих. Протягом минулого року столичні хабарники „наколядували” 17 мільйонів гривень* (ВК, 23.01.2009, 5); *Європа „газує”: російське „блакитне паливо” нарешті перетнуло український кордон, прямуючи на Захід* (УМ, 22.01.2009, 4); *Нагадаємо, що з ефіру каналу ICTV „злетіла” еротична програма письменниці і співачки Ірени Карпи* (ВК, 17.12.2008, 4); *„Надощував” на статтю. Слідчий відділ управління СБУ в Херсонській області порушив кримінальну справу проти директора однієї з дослідних станцій Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук* (ГУ, 01.02.2011, 10). Виділені

лексеми в контексті набули нового оцінно-конотативного значення: *настоювати* – ‘удосконалювати певний матеріал’, *наколядувати* – ‘брати хабарі’, *газувати* – ‘користуватися газом’, *злетіти* – ‘зробити щось швидко’, *надощувати* – ‘збагатитися, перевищивши службові повноваження’. У мовознавстві існує низка досліджень, присвячених співвідношенню значення слова й контексту [4; 7; 9].

Контекст – мовленнєве ціле, конституція: складне утворення, у якому є мовець і адресат мовлення з їхніми соціально-демографічними ознаками і їхнім ставленням одне до одного, обставини й умови спілкування, тема мовленнєвого висловлювання і його лінгвістична приналежність [1, 116]. „Контекст виявляє, актуалізує потрібні й створює ситуативні значення, „відтінки” і „забарвлення”. Індивідуальні, соціальні, професійні, асоціативні та інші додаються до виділеного значення. Вони не входять у мовне (системне) значення, а супроводжують його в мовленні, тексті, доповнюючи чи створюючи смисл, образ, підтекст” [11, 9 – 10].

Існують різні погляди щодо залежності значення слова й контексту. Одні лінгвісти відстоюють думку, що контекст зумовлює значення слова, а самостійно слово не має певного смислового значення [5, 303], інші переконані, що контекст реалізує семантичні потенції слів [2, 102]. Існує альтернативний погляд, що контекст збагачує значення слова компонентами, додатковими до поняттєвого. Ці компоненти визначаються як синтагматична сутність [12, 200 – 243]. На нашу думку, будь-яке дієслово в певному контексті може стати емоційно-оцінним, тобто контекст впливає на зміну лексичного значення слова, але й конотативно забарвлене слово, у свою чергу, впливає на контекст – він стає експресивним. Мовці свідомо, відповідно до умов спілкування, використовують дієслова з конотативним значенням, це сприяє виникненню стильового забарвлення усього тексту.

Отже, між конотативним значенням дієслова і контекстом існує тісний взаємозв’язок. У текстах слова впливають одне на одне, експресивність може виникати, підсилюватися, послаблюватися, нейтралізуватися, саме тому

спостерігаються зміни у значеннях окремих слів, наприклад: *Сестра критично оглянула і східно запитала: „Під мене „косиш”?* (Д, 06.12.2009, 1). Дієслово *косити*, крім прямого значення ‘зрізувати, стинати траву, збіжжя та інше косою, косаркою тощо’, переносного значення ‘позбавляти життя’ та жаргонного ‘удавати хворого та неосудного, з метою уникнути призову до армії чи карної відповідальності за скоєний злочин’ [3, 578], у контексті набуває нового, okazіонального значення ‘бути схожим на когось, наслідувати когонебудь’ з негативною оцінкою, яку підсилює прислівник ‘східно’. Okazіональна лексема *засвітитися* ‘з’явитися де-небудь, бути поміченим’ виникло внаслідок модифікації узуальної семи ‘почати блищати, сяяти; вирізнятися блиском’ [3, 420]. Залежно від контексту конотативне значення дієслова *засвітитися* може бути меліоративним, пейоративним чи амбівалентним: *„Засвітитилися” на ухиянні від сплати податків й інші уславлені особистості* (ВК, 18.11.2008, 7), конотативність посилюється й тим, що негативнооцінну дію виконує позитивний об’єкт – ‘уславлена особистість’. У реченні *Це не заважає колишньому партійцеві Литвина вести активну передвиборчу кампанію – „світитися” на білбордах, роздавати виборцям пайки, зокрема чай із цинічною назвою „Збережемо історичний Київ”* (УМ, 09.10.12, 5) конотативне дієслово має амбівалентне значення. Явище, коли одне слово використовують з протилежним забарвленням, називається енантіосемією. У реченні *Це у виставах театру імені Франка вони співають лише час від часу – тут же, виконуючи арії, актори „відірвалися” сповна* (УМ, 30.08.2008, 9) okazіональна, емоційно-оцінну лексему *відриватися* використано у значенні ‘насолоджуватися своєю роботою (співом)’, у інших контекстах відбувається семантичне зрушення, з’являється асоціативно-образне значення ‘активний відпочинок, який навіть може порушувати певну „межу”, наприклад: *Утім переконливий гітарний дисторшин залишає бажання повідриватися „під Муріка”* (УМ, 29.08.2007, 14). У фразях *Не гальмує, підрахуй!* (УМ, 02.10.2007, 8) і *...Марія була журналісткою, але потім їй довелося трохи „пригальмувати” успішну кар’єру, аби більше часу присвячувати сім’ї* (УМ,

27.07.2007, 21) відбувається розширення значення, денотативне значення дієслів ‘сповільнювати рух чого-небудь або зупиняти щось’ [3, 220], але різне конотативне значення: у першому реченні – ‘сповільнена розумова діяльність’, у другому – ‘призупинити кар’єрний ріст’, їх об’єднує негативна оцінка. Отже, у контексті експресивним може стати нейтральне слово. Часто це спостерігається при переносному використанні лексеми або в нетиповому контексті.

У контексті виникає та формується okazіональна конотативна лексема, яка може стати узувальною конотативною лексемою, відбувається розвиток лексичного значення – прогрес, або якщо okazіональне вживання було невдалим, навпаки, – регрес – зникнення нового значення.

Список використаних джерел

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка : к вопросу о предмете социолингвистики / В. А. Аврорин. – М. : Наука, 1975. – 276 с.
2. Будагов Р. А. Язык, история, современность / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 300 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел ; за ред. В. Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
4. Говердовский В. И. Контекст как источник семантических коннотаций / В. И. Говердовский // Исследование по семантике. Семантика слова и словосочетания : межвуз. науч. сб. / Башк. гос.ун-т им. 40-летия Октября ; отв.ред. Л. М.Васильев и др. – Уфа, 1984. – С. 133–141.
5. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 264–389.
6. Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании / М. Н. Кожина // Проблемы экспрессивной стилистики : сб. науч. ст. – Ростов н/Д., 1987. – С. 8–17.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Л. : Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 184 с.

8. Левитов Ю. Л. Стилистические значения грамматических единиц на уровне языка и контекста : (на материале немец. яз.) / Ю. Л. Левитов // Стилистика художественной речи : межвуз. сб. / под ред. Л. В. Тарасовой. – Калинин, 1982. – С. 72–91.

9. Русский язык. Текст как целое и компоненты текста : Виноградов. чтения XI / ред. Н. Ю. Шведова, В. В. Иванов, М. В. Ляпон. – М. : Наука, 1982. – 177 с.

10. Семененко Л. А. Конотативне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конотативне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики / Л. А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. / Одес. держ. у-т. – О., 2002. – Вип. 4. – С. 23–29.

11. Сердобинцев Н. Я. Семантическая структура слова и его коннотации / Н. Я. Сердобинцев // Теория слова и функционирования словарных единиц : межвуз. сб. науч. тр. / Сарат. гос. пед. ин-т им. К. А. Федина. – Саратов, 1981. – С. 4–25.

12. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 287 с.

13. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике : (на материале глагол. форм немец. яз.) / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1970. – 204 с.

The emergence and functioning of the connotative marked verbs in the texts of the mass media is analyzed in the article. Established that the context contributes the connotative meaning of the verb, and the connotative bulleted verb influences on the stylistic color of the text. Proved, that in the mass media texts the expressivity may occur, amplified, neutralized.

Keywords: connotative bulleted verb, leksema, connotative meaning expressiveness, context.